

Ενταξιακή πρόωμη παιδική εκπαίδευση

Νέες ιδέες και εργαλεία
Τελική συνοπτική έκθεση

EUROPEAN AGENCY
for Special Needs and Inclusive Education

ΕΝΤΑΞΙΑΚΗ ΠΡΩΙΜΗ ΠΑΙΔΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Νέες ιδέες και εργαλεία
Τελική συνοπτική έκθεση

Ο Ευρωπαϊκός Φορέας για την Ειδική Αγωγή και την Ενταξιακή Εκπαίδευση (ο Φορέας) είναι ένας ανεξάρτητος και αυτοδιοικούμενος οργανισμός. Ο Φορέας συγχρηματοδοτείται από τα Υπουργεία Παιδείας των χωρών μελών του και από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ενώ επίσης υποστηρίζεται από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.

Η υποστήριξη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την παραγωγή της παρούσας έκδοσης δεν συνιστά αποδοχή του περιεχομένου, το οποίο αντανάκλα τις απόψεις μόνον των δημιουργών, και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δεν φέρει ουδεμία ευθύνη για οποιαδήποτε χρήση των πληροφοριών που εμπεριέχονται σε αυτή.

Οι απόψεις που εκφράζονται από οποιοδήποτε πρόσωπο στο παρόν έγγραφο δεν αντανάκλουν απαραίτητα τις επίσημες απόψεις του Φορέα, των χωρών μελών του ή της Επιτροπής.

Συντάκτες: Μαίρη Κυριαζοπούλου, Paul Bartolo, Eva Björck-Åkesson, Climent Giné και Flora Bellour

Η αξιοποίηση αποσπασμάτων του εγγράφου επιτρέπεται, υπό την προϋπόθεση ότι γίνεται σαφής αναφορά της πηγής. Η παρούσα έκθεση πρέπει να αναφέρεται ως εξής: Ευρωπαϊκός Φορέας για την Ειδική Αγωγή και την Ενταξιακή Εκπαίδευση, 2017. *Ενταξιακή πρώιμη παιδική εκπαίδευση: Νέες ιδέες και εργαλεία – Τελική συνοπτική έκθεση.* (Μ. Κυριαζοπούλου, Ρ. Bartolo, Ε. Björck-Åkesson, C. Giné και F. Bellour, συντ.). Odense, Δανία

Με στόχο τη μεγαλύτερη προσβασιμότητα, η παρούσα έκθεση είναι διαθέσιμη σε 25 γλώσσες και σε προσβάσιμη ηλεκτρονική μορφή στον δικτυακό τόπο του Φορέα: www.european-agency.org

Αυτή είναι η μετάφραση του πρωτότυπου κειμένου στα αγγλικά. Σε περίπτωση αμφιβολιών σχετικά με την ακρίβεια των πληροφοριών στη μετάφραση, ανατρέξτε στο πρωτότυπο αγγλικό κείμενο.

ISBN: 978-87-7110-694-7 (Ηλεκτρονική μορφή)

© European Agency for Special Needs and Inclusive Education 2017

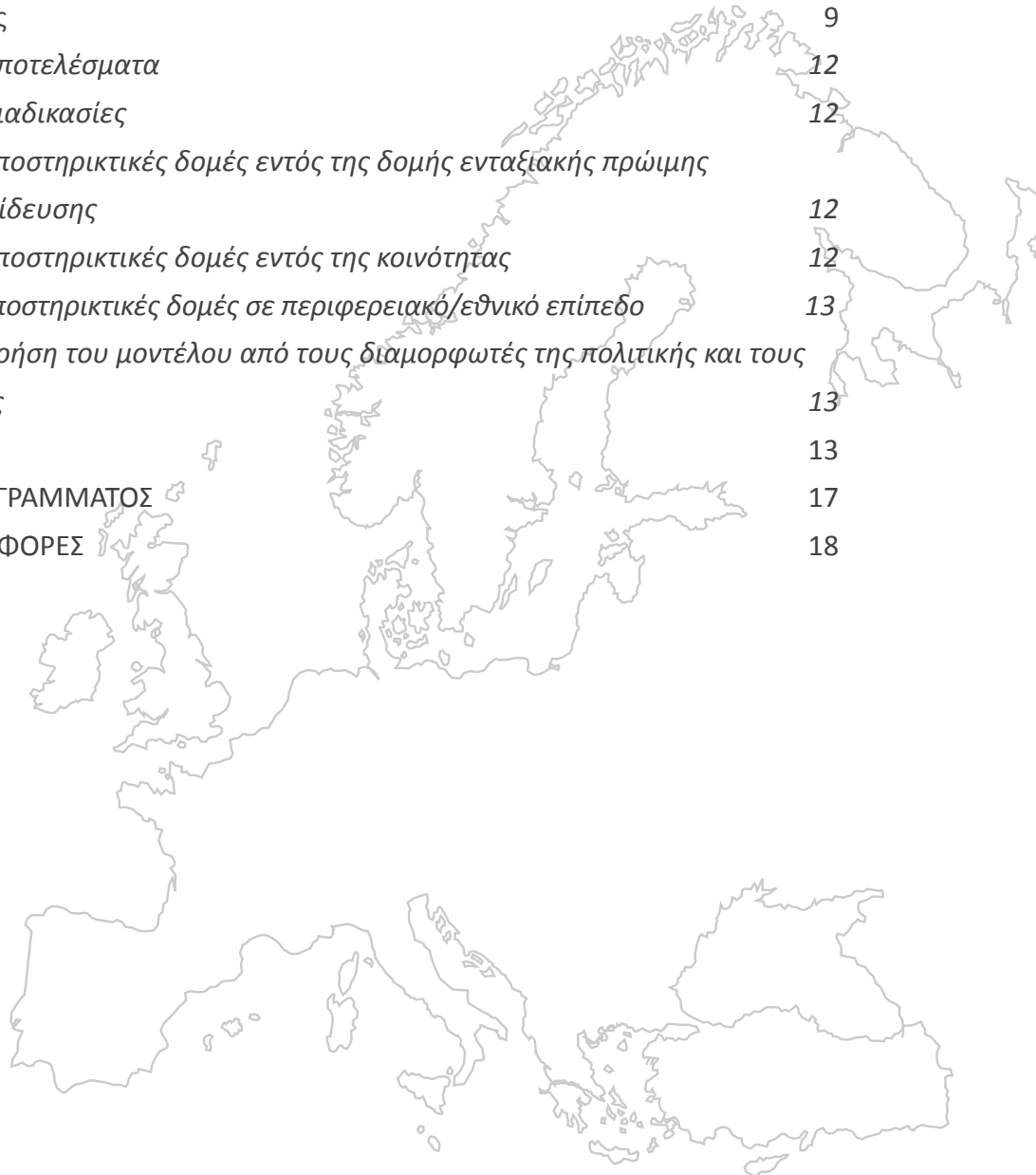
Γραμματεία
Østre Stationsvej 33
DK-5000 Odense C Denmark
Τηλ: +45 64 41 00 20
secretariat@european-agency.org

Γραφείο Βρυξελλών
Rue Montoyer, 21
BE-1000 Brussels Belgium
Τηλ: +32 2 213 62 80
brussels.office@european-agency.org

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
ΥΠΟΒΑΘΡΟ	6
ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΥΝΕΙΣΦΟΡΕΣ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΣΤΟΝ ΤΟΜΕΑ ΤΗΣ ΕΝΤΑΞΙΑΚΗΣ ΠΡΩΙΜΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	7
1. Παροχή σε όλα τα παιδιά της δυνατότητας να ανήκουν, να συμμετέχουν και να μαθαίνουν	7
2. Ανάπτυξη ενός εργαλείου αυτοαξιολόγησης	8
3. Προσαρμογή ενός μοντέλου οικοσυστήματος στον τομέα της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης	9
<i>Διάσταση 1: Αποτελέσματα</i>	12
<i>Διάσταση 2: Διαδικασίες</i>	12
<i>Διάσταση 3: Υποστηρικτικές δομές εντός της δομής ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης</i>	12
<i>Διάσταση 4: Υποστηρικτικές δομές εντός της κοινότητας</i>	12
<i>Διάσταση 5: Υποστηρικτικές δομές σε περιφερειακό/εθνικό επίπεδο</i>	13
<i>Συνεργατική χρήση του μοντέλου από τους διαμορφωτές της πολιτικής και τους επαγγελματίες</i>	13
ΣΥΣΤΑΣΕΙΣ	13
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ	17
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ	18

SAMUEL E

MARTA

HUGO

LUCA

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ποιότητα στην πρώιμη παιδική εκπαίδευση αποτελεί μείζον ζήτημα προβληματισμού για τους διαμορφωτές της πολιτικής και πρόσφατα κατέστη προτεραιότητα για πολλούς διεθνείς και ευρωπαϊκούς οργανισμούς. Σε αυτούς περιλαμβάνονται ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ), ο Εκπαιδευτικός, Επιστημονικός και Πολιτιστικός Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών (UNESCO), το Διεθνές Ταμείο Επείγουσας Βοήθειας των Ηνωμένων Εθνών για τα Παιδιά (UNICEF), η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το δίκτυο Ευρυδίκη και ο Ευρωπαϊκός Φορέας για την Ειδική Αγωγή και την Ενταξιακή Εκπαίδευση (ο Φορέας). Πρόσφατα, το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2017) επεσήμανε την ανάγκη να δοθεί προτεραιότητα στην υψηλής ποιότητας πρώιμη παιδική εκπαίδευση και φροντίδα για την αντιμετώπιση των ανισοτήτων στη δια βίου μάθηση.

Δεδομένων των προβληματισμών αυτών σε διεθνές επίπεδο, ο Φορέας ανέλαβε ένα τριετές πρόγραμμα (2015-2017) με τίτλο «Ενταξιακή πρώιμη παιδική εκπαίδευση». Στόχος του ήταν να εντοπίσει, να αναλύσει και στη συνέχεια να προωθήσει τα κύρια χαρακτηριστικά της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης (Inclusive Early Childhood Education – IECE)¹ για όλα τα παιδιά² από την ηλικία των τριών ετών έως την έναρξη της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Με αυτόν τον τρόπο κατέστη εφικτό να εξεταστεί με μεγαλύτερη προσοχή πώς οι διατάξεις για την ενταξιακή πρώιμη παιδική εκπαίδευση σε ολόκληρη την Ευρώπη αντιμετωπίζουν τις αρχές για την ποιότητα που έχουν ήδη προσδιορίσει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2014) και ο ΟΟΣΑ (2015).

Το πρόγραμμα βασίστηκε στη σχετική ερευνητική βιβλιογραφία και στα έγγραφα πολιτικής, στα δεδομένα που συλλέχθηκαν μέσω παρατηρήσεων σε παραδείγματα δομών ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης³ σε διάφορες χώρες, σε περιγραφές παραδειγμάτων από επαγγελματίες σε ολόκληρη την Ευρώπη και ερωτηματολόγια σχετικά με τις εθνικές εξελίξεις στον τομέα της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης σε όλες τις χώρες μέλη του Φορέα. Στο πρόγραμμα συνέβαλαν εξήντα τέσσερις εμπειρογνώμονες στον τομέα της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης από διάφορες χώρες σε ολόκληρη την Ευρώπη. Συμμετείχαν στη συλλογή και ανάλυση δεδομένων, σε παρατηρήσεις και σε συζητήσεις κατά τη διάρκεια οκτώ επισκέψεων μελέτης περιπτώσεων σε διάφορες χώρες και σε άλλες συνεδριάσεις στο πλαίσιο του προγράμματος. Από τις δραστηριότητες αυτές προέκυψαν οι τελικές ιδέες και συνεισφορές του προγράμματος στην ενταξιακή πρώιμη παιδική εκπαίδευση.

Η παρούσα έκθεση αποτελεί σύνοψη της ανακεφαλαιωτικής έκθεσης (Ευρωπαϊκός Φορέας, 2017α) που συγκεντρώνει τα κύρια πορίσματα του προγράμματος. Επικεντρώνεται στις τρεις νέες συνεισφορές του προγράμματος στη χάραξη πολιτικής, την έρευνα και την πρακτική στον τομέα της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης. Αυτές είναι οι εξής:

- το σκεπτικό και οι συνέπειες της υιοθέτησης ενός ενταξιακού οράματος και στόχων

¹ Το παρόν έγγραφο χρησιμοποιεί τον όρο «ενταξιακή πρώιμη παιδική εκπαίδευση» για τα πορίσματα και τις συστάσεις του προγράμματος, ενώ χρησιμοποιεί τον όρο «πρώιμη παιδική εκπαίδευση» ή τον όρο «πρώιμη παιδική εκπαίδευση και φροντίδα» όταν αναφέρεται στη σχετική βιβλιογραφία.

² Η φράση «όλα τα παιδιά» σημαίνει κάθε παιδί ξεχωριστά.

³ Ο όρος «δομές ή ιδρύματα ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης» αναφέρεται στις εκπαιδευτικές εγκαταστάσεις για παιδιά ηλικίας από τριών ετών έως την ηλικία έναρξης της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες.

ως κύριων προτύπων της πολιτικής και των παροχών στον τομέα της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης:

- η ανάπτυξη και χρήση από τους επαγγελματίες ενός εργαλείου αυτοαξιολόγησης για τη βελτίωση των δομών ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης·
- η προσαρμογή ενός μοντέλου οικοσυστήματος στον τομέα της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης στο πλαίσιο της δομής, της κοινότητας και σε εθνικό επίπεδο.

Η παρούσα έκθεση καταλήγει σε μια σειρά συστάσεων που απευθύνονται κυρίως στους διαμορφωτές της πολιτικής. Παρουσιάζονται στο πλαίσιο του νέου μοντέλου οικοσυστήματος στον τομέα της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης.

ΥΠΟΒΑΘΡΟ

Η ποιότητα στην πρώιμη παιδική εκπαίδευση αποτελεί μείζον ζήτημα προβληματισμού για τους διαμορφωτές της πολιτικής. Όλο και περισσότερες ευρωπαϊκές και διεθνείς μελέτες απέδειξαν ότι τα θετικά οφέλη της πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης συνδέονται άμεσα με την «ποιότητα» και εξαρτώνται από αυτήν. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2014) εντόπισε και επανεξέτασε πέντε βασικές ενέργειες πολιτικής που έχουν βελτιώσει την ποιότητα και την πρόσβαση στην πρώιμη παιδική εκπαίδευση. Αυτές είναι οι εξής:

- Πρόσβαση όλων των παιδιών σε ποιοτική πρώιμη παιδική εκπαίδευση
- Ποιότητα του εργατικού δυναμικού
- Ποιοτικά προγράμματα/περιεχόμενο
- Αξιολόγηση και παρακολούθηση
- Διακυβέρνηση και χρηματοδότηση.

Στο πλαίσιο αυτού του προγράμματος του Φορέα αναπτύχθηκαν νέες ιδέες για την ενταξιακή πρώιμη παιδική εκπαίδευση συγκεντρώνοντας καταρχάς την εμπειρία και την εμπειρογνωμοσύνη των μελών του σε ολόκληρη την Ευρώπη. Ταυτόχρονα, η διαδικασία υλοποίησης του προγράμματος ενισχύθηκε μέσω ενός νέου δημιουργικού συνδυασμού τριών θεωρητικών πλαισίων τα οποία προηγουμένως χρησιμοποιούνταν μόνο μεμονωμένα για την περιγραφή των υψηλής ποιότητας παροχών στον τομέα της πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης:

- **Πλαίσιο ένταξης:** Πρόκειται για βασική συνιστώσα των υψηλής ποιότητας παροχών για τον Φορέα και τις χώρες μέλη του, οι οποίες επιδιώκουν:

... να διασφαλιστεί ότι σε όλους τους μαθητές, ανεξαρτήτως ηλικίας, παρέχονται ουσιαστικές, υψηλής ποιότητας εκπαιδευτικές ευκαιρίες στην τοπική τους κοινότητα, μαζί με τους φίλους και τους συμμαθητές τους (Ευρωπαϊκός Φορέας, 2015, σ. 1).

- **Πλαίσιο δομής-διαδικασίας-αποτελέσματος:** Η **δομή** επικεντρώνεται στο νομικό πλαίσιο και στις εθνικές, περιφερειακές και τοπικές συνθήκες που επηρεάζουν την ποιότητα των εμπειριών των παιδιών σε μια δομή πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης. Η **διαδικασία** αντιπροσωπεύει τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των παιδιών, του

προσωπικού και των συμμαθητών/τριών και του φυσικού περιβάλλοντος μιας δομής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης. Το **αποτέλεσμα** αντανάκλα τις επιπτώσεις που έχουν οι δομές και οι διαδικασίες στην ευημερία, την εμπλοκή και τη μάθηση των παιδιών (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2014· ΟΟΣΑ, 2015).

• **Μοντέλο οικολογικών συστημάτων:** Αυτό το μοντέλο εξετάζει τις σύνθετες εξελισσόμενες επιρροές στα παιδιά, που προκύπτουν από τις αλληλεπιδράσεις και αλληλεξαρτήσεις τους με όλα τα περιβάλλοντα συστήματα στο σχολείο/σπίτι, την κοινότητα και την περιοχή/χώρα, τα οποία ονομάζονται μικρο-, μεσο-, εξω- και μακρο-συστήματα, στα οποία λειτουργούν και αναπτύσσονται (Bronfenbrenner και Morris, 2006).

Κάθε ένα από αυτά έχει εφαρμοστεί ξεχωριστά στη βελτίωση της ποιότητας της πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης στην πολιτική, την έρευνα και την πρακτική. Ωστόσο, στο πρόγραμμα αυτό είναι συνυφασμένα με το μοντέλο οικοσυστήματος που αποτελεί μία από τις νέες γνώσεις και τα εργαλεία που προέκυψαν από το πρόγραμμα.

ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΥΝΕΙΣΦΟΡΕΣ ΤΟΥ ΠΡΟ-ΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΣΤΟΝ ΤΟΜΕΑ ΤΗΣ ΕΝΤΑΞΙΑΚΗΣ ΠΡΩΙΜΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Από την ανάλυση και τη συζήτηση όλων των δεδομένων του προγράμματος προέκυψαν τρεις νέες συνεισφορές στη διαμόρφωση της πολιτικής, την έρευνα και την πρακτική στον τομέα της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης.

1. Παροχή σε όλα τα παιδιά της δυνατότητας να ανήκουν, να συμμετέχουν και να μαθαίνουν

Η ανάλυση των δεδομένων του προγράμματος καταδεικνύει σαφώς ότι, ως προς την ένταξη, το σημαντικότερο αποτέλεσμα των ποιοτικών παροχών είναι να παρασχεθεί σε όλα τα παιδιά η δυνατότητα να συμμετέχουν ενεργά στην ενταξιακή πρώιμη παιδική εκπαίδευση. Με αυτόν τον τρόπο, όλα τα παιδιά – συμπεριλαμβανομένων και όσων είναι ευάλωτα στον αποκλεισμό – αξιολογούνται, υποστηρίζονται και έχουν σε ισότιμη βάση τη δυνατότητα να προσδεύσουν μαζί με τους συμμαθητές τους.

Η πρώτη προφανής προϋπόθεση συμμετοχής είναι να βρίσκονται στην εκπαιδευτική δομή κατά τις καθημερινές κοινωνικές και μαθησιακές δραστηριότητες. Αυτό επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από τις εθνικές και περιφερειακές κανονιστικές διατάξεις για την προσβασιμότητα της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης. Αυτές περιλαμβάνουν το δικαίωμα και τη διαθεσιμότητα οικονομικά προσιτών θέσεων ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης. Στο πλαίσιο του προγράμματος διαπιστώθηκε ότι η καθολική φοίτηση είναι δυνατή μόνο εάν η τοπική δομή προωθεί ενεργά όλους τους γονείς στην κοινότητα. Επιπλέον, οι δομές ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης διασφαλίζουν ότι κάθε παιδί όχι μόνο παρακολουθεί, αλλά και συμμετέχει ενεργά στις κοινωνικές και μαθησιακές δραστηριότητες, με τη στήριξη που χρειάζεται.

Στον τομέα της ένταξης, κάθε παιδί είναι μοναδικό. Είναι σημαντικό να παρακολουθούμε την πρόοδο κάθε παιδιού και να μην επικεντρωνόμαστε απλώς στην επίτευξη των εθνικών προτύπων ικανοτήτων. Αυτό επιτρέπει σε όλα τα παιδιά, – ανεξαρτήτως του επιπέδου επιτυχίας τους – να αξιολογούνται ισότιμα ως ενεργοί συμμετέχοντες και μαθητές με τους συμμαθητές τους και να λαμβάνουν την υποστήριξη που χρειάζονται για να προοδεύσουν. Τα παραδείγματα των δομών ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης το έχουν σαφώς επιδιώξει αυτό καλωσορίζοντας και αξιολογώντας πρώτα κάθε παιδί μέσα σε μια δημιουργική, υποστηρικτική κοινότητα μάθησης στην οποία ανήκουν όλοι και απολαμβάνουν όλοι θετικές σχέσεις τόσο με το προσωπικό όσο και με τους συμμαθητές τους. Μέσα σε αυτή την φιλόξενη ατμόσφαιρα, τα παιδιά έπειτα ενθαρρύνονται και τους προσφέρεται η δυνατότητα:

- να αξιοποιήσουν τα δυνατά τους σημεία·
- να κάνουν επιλογές, ιδιαίτερα όταν παίζουν·
- να εξασκήσουν την περιέργεια και την αυτο-κατεύθυνσή τους·
- να εκφράσουν τα ενδιαφέροντα και τους στόχους τους και να συμμετάσχουν αναλόγως στην επίλυση προβλημάτων·
- να ενδιαφερθούν και να συμμετάσχουν σε αξιόλογες δραστηριότητες μαζί και σε αλληλεπίδραση με τους συμμαθητές τους.

2. Ανάπτυξη ενός εργαλείου αυτοαξιολόγησης

Η δεύτερη συνεισφορά του προγράμματος είναι η ανάπτυξη ενός εργαλείου αυτοαξιολόγησης. Η ομάδα του προγράμματος συνδύασε τις εμπνεύσεις από τα υπάρχοντα μέσα που επικεντρώνονται στο εκπαιδευτικό περιβάλλον της πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης (βλ. παραπομπές στον Ευρωπαϊκό Φορέα, 2017β) με την προσπάθεια του προγράμματος να περιγράψει τα κύρια χαρακτηριστικά της ποιοτικής ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης για όλα τα παιδιά.

Το εργαλείο αυτοαξιολόγησης επικεντρώνεται στο προσχολικό εκπαιδευτικό πλαίσιο ως χώρο συμμετοχής και μάθησης. Δίνει ιδιαίτερη προσοχή στους διαδικαστικούς και τους διαρθρωτικούς παράγοντες σε κάθε δομή που επηρεάζουν τις εμπειρίες των παιδιών. Το εργαλείο εξετάζει οκτώ πτυχές:

1. Γενική φιλόξενη ατμόσφαιρα
2. Ενταξιακό κοινωνικό περιβάλλον
3. Παιδοκεντρική προσέγγιση
4. Φιλικό προς το παιδί φυσικό περιβάλλον
5. Υλικά για όλα τα παιδιά
6. Ευκαιρίες επικοινωνίας για όλους
7. Ενταξιακό περιβάλλον διδασκαλίας και μάθησης
8. Φιλικό προς την οικογένεια περιβάλλον.

Κάθε πτυχή καλύπτει ένα σύνολο ερωτήσεων. Στόχος τους είναι να ενθαρρύνουν τον προβληματισμό των επαγγελματιών. Ενθαρρύνουν την παρατήρηση των δυνατών σημείων και των αδυναμιών ως προς τον ενταξιακό χαρακτήρα της υπηρεσίας, καθώς και τον καθορισμό στόχων βελτίωσης.

Το εργαλείο αυτοαξιολόγησης μπορεί να χρησιμοποιηθεί για διάφορους σκοπούς. Μεταξύ άλλων:

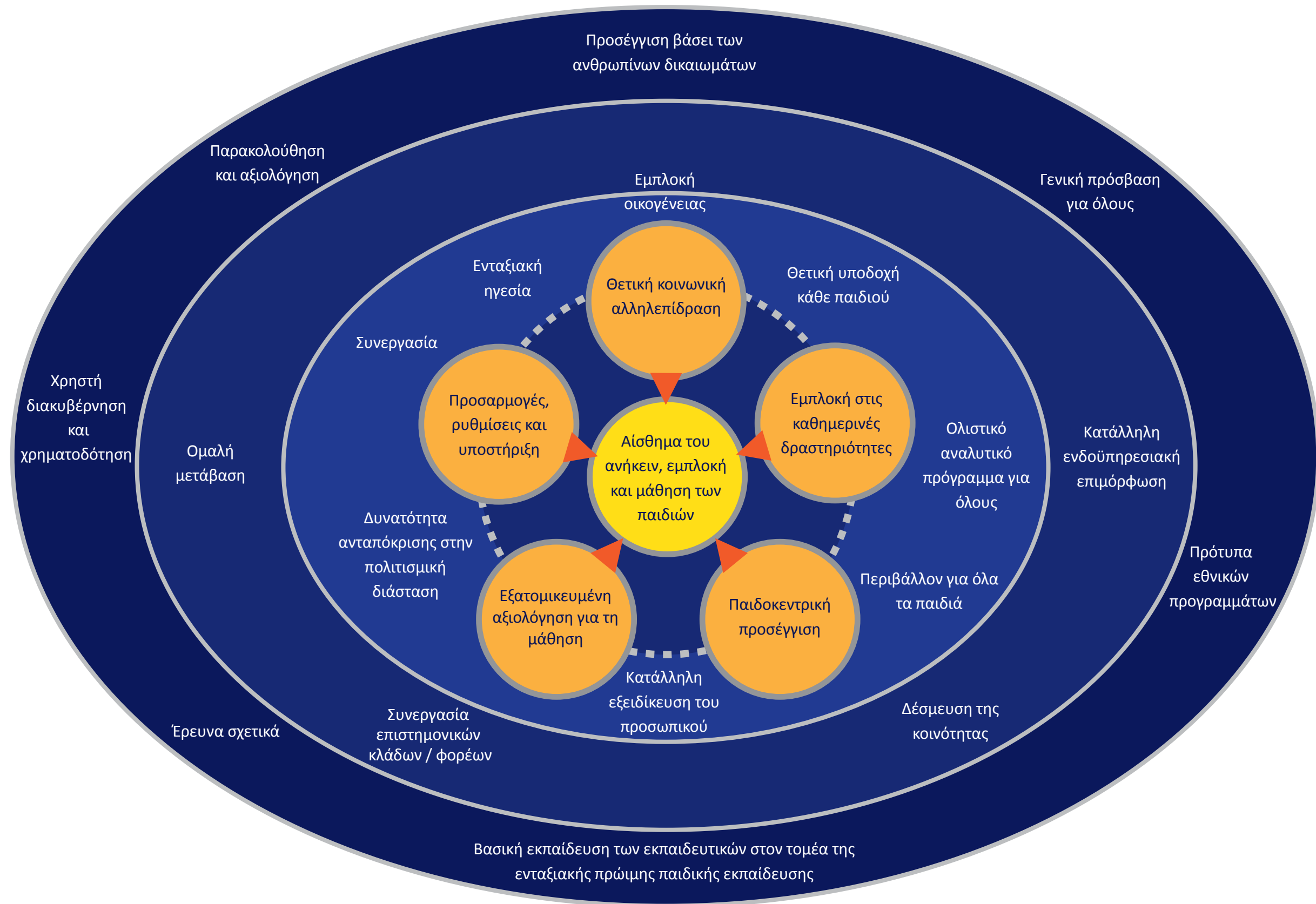
- να παράσχει μια εικόνα του βαθμού ένταξης στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής δομής·
- να χρησιμεύσει ως βάση για συζητήσεις από τους ενδιαφερομένους σχετικά με την ένταξη·
- να προσδιορίσει και να περιγράψει προβληματικές περιοχές, να θέσει στόχους βελτίωσης και να προγραμματίσει παρεμβάσεις που θα εξασφαλίσουν τον ενταξιακό χαρακτήρα των παροχών·
- να αξιολογήσει τους διαφορετικούς τρόπους ενταξιακής δράσης·
- να αναπτύξει δείκτες ένταξης στα εθνικά πρότυπα για την ποιότητα της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης.

Οι ερωτήσεις σχετικά με τη συνάφεια, την καταλληλότητα και τη χρησιμότητα αξιολογήθηκαν κατά τη διάρκεια των οκτώ επισκέψεων σε παραδείγματα δομών ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης σε διάφορες χώρες. Αξιολογήθηκαν επίσης μέσω ομάδων-στόχων και συνεντεύξεων γνωστικού χαρακτήρα με επαγγελματίες, γονείς, εκπαιδευόμενους δασκάλους και ακαδημαϊκούς στον τομέα της εκπαίδευσης των δασκάλων σε τρεις άλλες χώρες. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι το εργαλείο αυτό θα μπορούσε να είναι ένα χρήσιμο εργαλείο για τους επαγγελματίες στον τομέα της πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης σε ολόκληρη την Ευρώπη και πέραν αυτής για να βελτιωθεί ο ενταξιακός χαρακτήρας των δομών ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης.

3. Προσαρμογή ενός μοντέλου οικοσυστήματος στον τομέα της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης

Η τρίτη συνεισφορά του προγράμματος είναι η ανάπτυξη ενός μοντέλου οικοσυστήματος στον τομέα της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης. Το μοντέλο αυτό μπορεί να χρησιμεύσει ως πλαίσιο για τον σχεδιασμό, τη βελτίωση, την παρακολούθηση και την αξιολόγηση της ποιότητας της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης σε τοπικό, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο (ανατρέξτε στο σχήμα 1).

Το μοντέλο συγκεντρώνει όλα τα σημαντικά θέματα της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης που προέκυψαν από τα δεδομένα τα οποία συγκεντρώθηκαν από τα διάφορα παραδείγματα δομών ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης. Εντούτοις, δεν προέκυψαν ή καταδείχθηκαν εξίσου σε κάθε δομή στοιχεία για κάθε θέμα. Για τον λόγο αυτό, όπως προτείνεται και για το εργαλείο αυτοαξιολόγησης, το μοντέλο χρησιμοποιείται καλύτερα ως πλαίσιο. Χρησιμοποιώντας αυτό το πλαίσιο, οι διαμορφωτές της πολιτικής και οι επαγγελματίες μπορούν να εξετάσουν τις δικές τους ανάγκες και στόχους προτεραιότητας στο πλαίσιο της συνολικής εικόνας του μοντέλου σχετικά με τα εκάστοτε θέματα για την ποιότητα της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης.

Σχήμα 1. Το μοντέλο οικοσυστήματος για την ενταξιακή πρώιμη παιδική εκπαίδευση

Το σχήμα 1 παρουσιάζει τα αποτελέσματα, τις διαδικασίες και τις δομές της ποιοτικής ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης σε ένα μοντέλο οικοσυστήματος συγκεντρωμένο σε πέντε διαστάσεις:

Διάσταση 1: Αποτελέσματα

Το κέντρο του μοντέλου περιλαμβάνει τα τρία βασικά **αποτελέσματα** της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης, δηλαδή «Αίσθημα του ανήκειν, εμπλοκή και μάθηση των παιδιών».

Διάσταση 2: Διαδικασίες

Ακριβώς γύρω από τα αποτελέσματα είναι οι πέντε κύριες **διαδικασίες** στις οποίες εμπλέκεται άμεσα το παιδί εντός της δομής ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης, από τη θετική κοινωνική αλληλεπίδραση έως την ενεργό συμμετοχή σε μαθησιακές και κοινωνικές δραστηριότητες με την παροχή υποστήριξης ανάλογα με τις ανάγκες.

Διάσταση 3: Υποστηρικτικές δομές εντός της δομής ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης

Οι κύριες διαδικασίες υποστηρίζονται με τη σειρά τους από **δομές εντός του φυσικού, κοινωνικού, πολιτιστικού και εκπαιδευτικού περιβάλλοντος του πλαισίου**. Αυτές περιλαμβάνουν δομές που επιτρέπουν την αναγνώριση κάθε παιδιού ξεχωριστά, ένα προσβάσιμο και ολιστικό μαθησιακό περιβάλλον και την ενταξιακή ηγεσία και συνεργασία.

Διάσταση 4: Υποστηρικτικές δομές εντός της κοινότητας

Επιπλέον, πιο απομακρυσμένοι **διαρθρωτικοί παράγοντες στο σπίτι και στην κοινότητα**, οι οποίοι περιβάλλουν τη δομή της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης επηρεάζουν τις ενταξιακές διαδικασίες που βιώνει το παιδί. Αυτές περιλαμβάνουν τη συνεργασία με τις

οικογένειες και τις υποστηρικτικές υπηρεσίες, καθώς και διαδικασίες για την ομαλή μετάβαση προς και από τη δομή της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης.

Διάσταση 5: Υποστηρικτικές δομές σε περιφερειακό/εθνικό επίπεδο

Τέλος, στην εξωτερική περίμετρο του μοντέλου βρίσκονται οι **διαρθρωτικοί παράγοντες που δρουν σε περιφερειακό/εθνικό επίπεδο** και επηρεάζουν επίσης το τι συμβαίνει μέσα στη δομή. Περιλαμβάνουν τις εθνικές πολιτικές βάσει των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς και τα συστήματα αξιολόγησης, τη χρηστή διακυβέρνηση και τις σχετικές πολιτικές στον τομέα της έρευνας.

Συνεργατική χρήση του μοντέλου από τους διαμορφωτές της πολιτικής και τους επαγγελματίες

Το μοντέλο μπορεί να ενισχύσει τη συνεργασία μεταξύ των διαμορφωτών της πολιτικής και των επαγγελματιών για την ανάπτυξη και την προώθηση ποιοτικών δομών και διαδικασιών σε όλα τα επίπεδα που στοχεύουν στο να επιτρέπουν σε όλα τα παιδιά να συμμετέχουν ενεργά στην ενταξιακή πρώιμη παιδική εκπαίδευση.

Το μοντέλο οικοσυστήματος αποσαφηνίζει την αλληλοεπικάλυψη των τοπικών και περιφερειακών/εθνικών αρμοδιοτήτων. Για παράδειγμα, οι διαμορφωτές της πολιτικής σε περιφερειακό/εθνικό επίπεδο είναι πρωτίστως υπεύθυνοι για την υιοθέτηση μιας προσέγγισης βάσει των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στον τομέα της νομοθεσίας και της χρηματοδότησης, η οποία επιτρέπει σε όλα τα παιδιά να έχουν πρόσβαση στις γενικές παροχές (εξωτερικός κύκλος). Ωστόσο, για να μπορέσουν όλα τα παιδιά να ενταχθούν πραγματικά στη γενική δομή μαζί με τους συμμαθητές τους, το προσωπικό του πλαισίου πρέπει να υποδεχθεί όλα τα παιδιά και την οικογένειά τους και να καταβάλει τις απαραίτητες προσπάθειες για να εξασφαλίσει ότι όλα τα παιδιά της εκάστοτε περιοχής μπορούν να αναλάβουν ενεργό και ουσιαστικό ρόλο εντός της δομής (εσωτερικός κύκλος).

Ομοίως, οι διαμορφωτές της πολιτικής πρέπει να διασφαλίσουν ότι υπάρχουν προγράμματα βασικής εκπαίδευσης των εκπαιδευτικών στον τομέα της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης (εξωτερικός κύκλος). Η τοπική δομή είναι όμως υπεύθυνη να εξασφαλίζει ότι το προσωπικό της απαρτίζεται από άρτια εκπαιδευμένους εκπαιδευτικούς (στο μέτρο του δυνατού) και ότι τους παρέχονται διαρκώς ευκαιρίες αναβάθμισης των προσόντων τους, ώστε να ανταποκρίνονται στις ποικίλες ανάγκες όλων των παιδιών που εντάσσονται στη δομή (εσωτερικός κύκλος).

ΣΥΣΤΑΣΕΙΣ

Στόχος του προγράμματος αυτού ήταν να εντοπίσει, να αναλύσει και στη συνέχεια να προωθήσει τα κύρια χαρακτηριστικά της ποιοτικής ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης για όλα τα παιδιά από την ηλικία των τριών ετών έως την έναρξη της

πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Το πρόγραμμα βασίζεται στις υφιστάμενες συμφωνίες για την ενταξιακή πρώιμη παιδική εκπαίδευση, προσθέτοντας παράλληλα νέες ιδέες στις συστάσεις του.

Οι συστάσεις του προγράμματος είναι διαρθρωμένες σύμφωνα με το μοντέλο οικοσυστήματος. Απευθύνονται κυρίως στους διαμορφωτές της πολιτικής όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο μπορούν να παρέχουν υποστήριξη στους επαγγελματίες, προκειμένου να διασφαλίζουν την ποιότητα της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης.

Για να διασφαλιστεί ότι η ενεργός συμμετοχή και η μάθηση των παιδιών στην ενταξιακή πρώιμη παιδική εκπαίδευση θα αποτελεί πρωταρχικό στόχο των παροχών στον τομέα της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης, οι διαμορφωτές της πολιτικής θα πρέπει:

1. να παρέχουν υποστήριξη στους τοπικούς παρόχους στον τομέα της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης, προκειμένου να προσεγγίζουν δυναμικά τα παιδιά και την οικογένειά τους και να αφουγκράζονται τις ανάγκες τους·
2. να δημιουργούν τις προϋποθέσεις για τις δομές ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης, προκειμένου να εξασφαλίζεται όχι μόνο η φοίτηση των παιδιών, αλλά και η εμπλοκή τους όταν βρίσκονται σε αυτά.

Για να διασφαλιστεί ότι η ενεργός συμμετοχή και η μάθηση των παιδιών στην ενταξιακή πρώιμη παιδική εκπαίδευση θα αποτελεί πρωταρχικό στόχο και διαδικασία των παροχών στον τομέα της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης, οι διαμορφωτές της πολιτικής θα πρέπει:

3. να διασφαλίζουν ότι ένα ολιστικό εθνικό πρόγραμμα θέτει ως πρωταρχικό στόχο και πρότυπο να έχουν όλα τα παιδιά το αίσθημα του ανήκειν, να εμπλέκονται και να μαθαίνουν, τόσο ανεξάρτητα όσο και μαζί με τους συμμαθητές τους·
4. να διασφαλίζουν ότι η αξιολόγηση των παιδιών λαμβάνει επίσης υπόψη το επίπεδο συμμετοχής των παιδιών στις μαθησιακές και κοινωνικές δραστηριότητες και την κοινωνική αλληλεπίδραση με τους ενήλικες και τους συμμαθητές, καθώς και κάθε υποστήριξη που χρειάζεται για να καταστεί αυτό εφικτό.

Για να διασφαλιστεί ότι οι δομές ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης έχουν τη δυνατότητα να υποδεχτούν και να εξασφαλίσουν την εμπλοκή όλων των παιδιών, οι διαμορφωτές της πολιτικής θα πρέπει:

5. να διασφαλίζουν ότι η βασική και συνεχής εκπαίδευση των εκπαιδευτικών και του προσωπικού υποστήριξης τους επιτρέπει να αναπτύξουν τις ικανότητες που απαιτούνται για την υποδοχή και την εμπλοκή όλων των παιδιών στις καθημερινές δραστηριότητες στο πλαίσιο της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης·

6. να διασφαλίζουν ότι οι επαγγελματίες είναι προετοιμασμένοι να κατανοήσουν το πολιτισμικό υπόβαθρο των παιδιών και των οικογενειών ως παράγοντα που επιτρέπει την ενεργό συμμετοχή τους στην ενταξιακή πρώιμη παιδική εκπαίδευση·
7. να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις ώστε οι επικεφαλής των δομών ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης να υιοθετήσουν μια ενταξιακή προσέγγιση, να έχουν την ικανότητα να καλλιεργήσουν ένα κλίμα φιλοξενίας και φροντίδας και να ευνοήσουν τη συνεργασία στο επίπεδο των ευθυνών προς όφελος της εμπλοκής κάθε παιδιού·
8. να δώσουν προτεραιότητα στην ανάπτυξη και χρήση εργαλείων για τη βελτίωση του ενταξιακού χαρακτήρα του φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης, όπως παρουσιάζεται στο εργαλείο αυτοαξιολόγησης.

Για να διασφαλιστεί ότι οι δομές ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης έχουν τη δυνατότητα να καλύπτουν τις πρόσθετες ανάγκες όλων των παιδιών, οι διαμορφωτές της πολιτικής θα πρέπει:

9. να διασφαλίσουν ότι η τοπική κοινότητα παρέχει την εμπειρογνωμοσύνη και τους πόρους για να διασφαλίσει ότι κάθε παιδί είναι σε θέση να φοιτήσει, να ενταχθεί στην ομάδα των συνομηλίκων του και να συμμετέχει ενεργά στις μαθησιακές και κοινωνικές δραστηριότητες·
10. να προωθήσει τη συνεργασία μεταξύ όλων των τομέων και των κλάδων, μαζί με τους επαγγελματίες, τις οικογένειες και τις τοπικές κοινότητες, με σκοπό να βελτιωθεί η ποιότητα του αισθήματος του ανήκειν, της εμπλοκής και της μάθησης για τα παιδιά.

Για να επικεντρωθεί πραγματικά η διασφάλιση της ποιότητας στην εξασφάλιση ποιοτικών υπηρεσιών για τα παιδιά στο πλαίσιο της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης, οι διαμορφωτές της πολιτικής θα πρέπει:

11. να διασφαλίσουν ότι η συλλογή στατιστικών στοιχείων περιλαμβάνει έναν απολογισμό του αριθμού των παιδιών στα οποία δεν παρασχέθηκε πρόσβαση σε ποιοτικές υπηρεσίες ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης και των εμποδίων που τους στέρξαν την πρόσβαση σε αυτές·
12. να διασφαλίσουν ότι οι αξιολογήσεις των υπηρεσιών λαμβάνουν υπόψη τον βαθμό στον οποίο όλα τα παιδιά έχουν ευκαιρίες να συμμετέχουν ενεργά, ανεξάρτητα και αυτόνομα σε κοινωνικές και άλλες δραστηριότητες·
13. να διασφαλίζουν την ανάπτυξη δεικτών ποιότητας στον τομέα της ένταξης για την πρώιμη παιδική εκπαίδευση χρησιμοποιώντας, μεταξύ άλλων πόρων, το μοντέλο οικοσυστήματος και το εργαλείο αυτοαξιολόγησης του προγράμματος για την ενταξιακή πρώιμη παιδική εκπαίδευση.

Για να διασφαλιστεί ότι η πολιτική που διαμορφώνεται έχει επιπτώσεις στην ποιότητα της πρακτικής στον τομέα της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης, οι

διαμορφωτές της πολιτικής σε διάφορους τομείς και σε διαφορετικό τοπικό, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο θα πρέπει:

14. να συνεργαστούν τόσο μεταξύ τους όσο και με τους παρόχους υπηρεσιών για να διασφαλίσουν την ποιότητα και τον ενταξιακό χαρακτήρα των υπηρεσιών ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης μέσω κοινής κατανόησης των θεμάτων που αφορούν την ποιότητα στον τομέα της ένταξης, όπως παρουσιάζεται στο μοντέλο οικοσυστήματος του προγράμματος ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Η παρούσα έκθεση επικεντρώθηκε στις νέες συνεισφορές του προγράμματος στην πολιτική, την πρακτική και την έρευνα σχετικά με την ενταξιακή πρώιμη παιδική εκπαίδευση. Αυτά ήταν τα τελικά αποτελέσματα μιας τριετούς διευρωπαϊκής διαδικασίας που περιελάμβανε τις ακόλουθες δραστηριότητες και αποτελέσματα:

- Μια ανασκόπηση της βιβλιογραφίας και της πολιτικής, η οποία παρέχει το εννοιολογικό πλαίσιο του προγράμματος και περιλαμβάνει ανασκόπηση της διεθνούς και ευρωπαϊκής ερευνητικής βιβλιογραφίας και των εγγράφων πολιτικής σχετικά με την ενταξιακή πρώιμη παιδική εκπαίδευση (Ευρωπαϊκός Φορέας, 2017γ)
- Συλλογή και ποιοτική ανάλυση 32 παραδειγμάτων δομών ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης από 28 χώρες μέλη του Φορέα (Ευρωπαϊκός Φορέας, 2016)
- Λεπτομερείς επιτόπιες επισκέψεις σε παραδείγματα δομών ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης σε οκτώ διαφορετικές χώρες

- Απαντήσεις σε ερωτηματολόγια ανά χώρα με πληροφορίες σχετικά με την πολιτική και την πρακτική στον τομέα της ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης για όλα τα παιδιά σε εθνικό επίπεδο στις χώρες μέλη του Φορέα
- Ένα εργαλείο αυτοαξιολόγησης για τη βελτίωση των δομών ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης: το εργαλείο αυτό κατασκευάστηκε με τη συμμετοχή ενδιαφερομένων σε καθεμία από τις οκτώ επισκέψεις σε παραδείγματα δομών ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης και μέσω πρόσθετων οικολογικών μελετών επικύρωσης σε τρεις διαφορετικές χώρες. Διατίθεται σε 25 γλώσσες. (Ευρωπαϊκός Φορέας, 2017β)
- Ανακεφαλαιωτική έκθεση με τίτλο *Inclusive Early Childhood Education: New Insights and Tools – Contributions from a European Study* [Ενταξιακή πρώιμη παιδική εκπαίδευση: Νέες ιδέες και εργαλεία – Συνεισφορές μιας ευρωπαϊκής μελέτης] (Ευρωπαϊκός Φορέας, 2017α), σύνοψη της οποίας αποτελεί η παρούσα έκθεση.

Όλα αυτά τα αποτελέσματα του προγράμματος διατίθενται στον δικτυακό τόπο του προγράμματος για την ενταξιακή πρώιμη παιδική εκπαίδευση:

www.european-agency.org/agency-projects/inclusive-early-childhood-education

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Bronfenbrenner, U. και Morris, P. A., 2006. «The Bioecological Model of Human Development» [Το Βιο-οικολογικό Μοντέλο Ανθρώπινης Ανάπτυξης], W. Damon και R. M. Lerner (συντ.), *Handbook of Child Psychology, Vol. 1: Theoretical models of human development* [Εγχειρίδιο για την παιδική ψυχολογία, Τόμος 1: Θεωρητικά μοντέλα για την ανθρώπινη ανάπτυξη] (6η έκδοση). Νέα Υόρκη: Wiley

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2014. *Πρόταση σχετικά με τις βασικές αρχές για ένα ποιοτικό πλαίσιο για την προσχολική εκπαίδευση και φροντίδα*. Έκθεση της ομάδας εργασίας για την προσχολική εκπαίδευση και φροντίδα υπό την αιγίδα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. ec.europa.eu/assets/eac/education/policy/strategic-framework/archive/documents/eccec-quality-framework_en.pdf (Τελευταία πρόσβαση: Απρίλιος 2017)

Ευρωπαϊκός Φορέας για την Ειδική Αγωγή και την Ενταξιακή Εκπαίδευση, 2015. *Θέση του Φορέα για τα ενταξιακά εκπαιδευτικά συστήματα*. Odense, Δανία. www.european-agency.org/publications/brochures-and-flyers/agency-position-on-inclusive-education-systems-flyer (Τελευταία πρόσβαση: Νοέμβριος 2016)

Ευρωπαϊκός Φορέας για την Ειδική Αγωγή και την Ενταξιακή Εκπαίδευση, 2016. *Inclusive Early Childhood Education: An analysis of 32 European examples* [Ενταξιακή πρώιμη παιδική εκπαίδευση: ανάλυση 32 ευρωπαϊκών παραδειγμάτων]. (P. Bartolo, E. Björck-Åkesson, C. Giné και M. Κυριαζοπούλου, συντ.). Odense, Δανία.

www.european-agency.org/publications/ereports/iece-analysis-of-32-european-examples (Τελευταία πρόσβαση: Ιούνιος 2017)

Ευρωπαϊκός Φορέας για την Ειδική Αγωγή και την Ενταξιακή Εκπαίδευση, 2017α. *Inclusive Early Childhood Education: New Insights and Tools – Contributions from a European Study [Ενταξιακή πρώιμη παιδική εκπαίδευση: Νέες ιδέες και εργαλεία – Συνεισφορές μιας ευρωπαϊκής μελέτης]*. (Μ. Κυριαζοπούλου, P. Bartolo, E. Björck-Åkesson, C. Giné και F. Bellour, συντ.). Odense, Δανία. www.european-agency.org/publications/ereports/iece-new-insights-and-tools (Τελευταία πρόσβαση: Δεκέμβριος 2017)

Ευρωπαϊκός Φορέας για την Ειδική Αγωγή και την Ενταξιακή Εκπαίδευση, 2017β. *Εργαλείο αυτοαξιολόγησης περιβάλλοντος ενταξιακής πρώιμης παιδικής εκπαίδευσης*. (E. Björck-Åkesson, M. Κυριαζοπούλου, C. Giné και P. Bartolo, συντ.). Odense, Δανία. www.european-agency.org/publications/ereports/inclusive-early-childhood-education-environment-self-reflection-tool (Τελευταία πρόσβαση: Αύγουστος 2017)

Ευρωπαϊκός Φορέας για την Ειδική Αγωγή και την Ενταξιακή Εκπαίδευση, 2017γ. *Inclusive Early Childhood Education: Literature Review [Ενταξιακή πρώιμη παιδική εκπαίδευση: επισκόπηση βιβλιογραφίας]*. (F. Bellour, P. Bartolo και M. Κυριαζοπούλου, συντ.). Odense, Δανία. www.european-agency.org/publications/reviews/iece-literature-review (Τελευταία πρόσβαση: Δεκέμβριος 2017)

Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης, 2015. *Starting Strong IV: Monitoring Quality in Early Childhood Education and Care [Ξεκινώντας δυνατά IV: Παρακολούθηση της ποιότητας στην πρώιμη παιδική εκπαίδευση και φροντίδα]*. Παρίσι: OECD Publishing. www.oecd.org/publications/starting-strong-iv-9789264233515-en.htm (Τελευταία πρόσβαση: Νοέμβριος 2016)

Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2017. *Συμπεράσματα του Συμβουλίου και των αντιπροσώπων των κυβερνήσεων των κρατών μελών, συνεληθόντων στο πλαίσιο του Συμβουλίου, για την ένταξη με σεβασμό στην πολυμορφία για την επίτευξη υψηλής ποιότητας εκπαίδευσης για όλους*. 2017/C 62/02. eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2017.062.01.0003.01.ELL (Τελευταία πρόσβαση: Ιούνιος 2017)

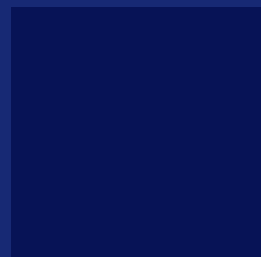

Γραμματεία:

Østre Stationsvej 33
DK-5000
Odense C
Denmark
Τηλ: +45 64 41 00 20
secretariat@european-agency.org

Γραφείο Βρυξελλών:

Rue Montoyer 21
BE-1000
Brussels
Belgium
Τηλ: +32 2 213 62 80
brussels.office@european-agency.org

www.european-agency.org